

SNAGE I OGRANIČENJA AKCIONIH ISTRAŽIVANJA: PREGLED PRISTUPA I METODOLOŠKIH DILEMA^{1*}

Dijana Marić **

Departman za sociologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Nišu, Niš, Srbija

Sažetak

U savremenom društvenom kontekstu raste potreba za istraživačkim pristupima koji integrišu teorijska znanja i praktične intervencije. Akciona istraživanja, kao participativni i reflektivni istraživački model, predstavljaju metodološki okvir koji omogućava neposredno povezivanje naučnog sa praktičnim delovanjem. Njihov osnovni cilj nije samo razumevanje društvenih pojava, već i transformacija konkretne prakse kroz aktivno učešće aktera u procesu istraživanja i promene. Time akciona istraživanja prevazilaze tradicionalne istraživačke paradigme i afirmišu se kao instrument društvene inovacije i osnaživanja zajednica. Ovakav pristup posebno dobija na značaju u kontekstu složenih društvenih promena, jer omogućava razvoj fleksibilnih i inkluzivnih modela intervencije zasnovanih na potrebama učesnika. Cilj rada jeste da se iz sociološke perspektive razmotre osnovna obeležja akcionih istraživanja, njihove metodološke specifičnosti, mogućnosti primene, kao i prednosti i ograničenja ovog pristupa, uz kritičko sagledavanje pitanja participacije, odnosa moći, validnosti i njegovog transformativnog potencijala u savremenom društvenom kontekstu.

Ključne reči: akciono istraživanje, društveno istraživanje, primena akcionog istraživanja.

Umesto uvoda: počeci razvoja akcionih istraživanja

Pojam „akciona istraživanja“ potiče od socijalnog psihologa Kurta Levina (Kurt Lewin), koji je 1946. godine istraživanje aktivnosti označio kao „istraživanje u službi društvenih poduhvata ili društvene tehnike (König & Zedler, 2001, str. 140). Levin (Lewin) je prvi implementirao i metodološki utemeljio akciona istraživanja

¹ *Autor za korenspondenciju: dijana.maric@filfak.ni.ac.rs

Ovo istraživanje podržalo je Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije (Ugovor br. 451-03-47/2023-01/ 200165).

Rad citirati kao: Marić, D. (2026). Snage i ograničenja akcionih istraživanja: pregled pristupa i metodoloških dilema. *Godišnjak za sociologiju* 22(36), 83-99

** <https://orcid.org/0000-0001-7461-7490>

i zato se smatra da su njegovi rani koncepti akcionog istraživanja, aktivnosti koje uključuju proučavanje društvenih sistema kroz njihovu promenu, bili seme akcione nauke (Argyris, Putnam & McLain Smith, 1985). Insistirao je na tezi da je nemoguće razumeti neki sistem ukoliko ga ne pokušamo promeniti, tj. dijagnoza – saznanje ima smisla samo ukoliko je povezana sa intervencijom – akcijom (Schein, 1999: 7; prema Maksimović, 2012, str. 233). Počeci akcionih istraživanja u velikom broju radova posvećenih ovoj temi vezuju se i za Džona Djuia (John Dewey). Iako Djui u svojim delima nije eksplicitno formulisao pojam akcionog istraživanja, njegova kritika razdvojenosti znanja i delanja, kao i insistiranje na povezivanju nauke i prakse, imala je značajan uticaj na razvoj eksperimentalnog pristupa u društvenim naukama, čime je posredno postavio temelje za kasniji razvoj akcionog istraživanja (Bandur & Maksimović, 2011).

U promišljanjima Levina i Djuia vidi se posvećenost idejama o boljem društvu. Obojica su osmišljavali i sprovodili akciona, odnosno demonstraciona istraživanja, čije su posledice sistematski proučavali. Njihov zajednički cilj bio je da doprinesu razvoju fundamentalnog znanja, istovremeno rešavajući praktične probleme (Argyris et al., 1985). Prema Levinu (1948) nastanak akcionih istraživanja je blisko vezan za stvaranje pravednijih uslova za pojedince koje oblikuju određene prakse – školske, lokalne, institucionalne. Levin je akciono istraživanje koristio za prepoznavanje i umanjivanje socijalnih problema, kao što su asimilacija, segregacija i diskriminacija marginalizovanih grupa, pomažući na taj način ljudima i zajednicama da reše probleme, iniciraju promenu i proučavaju uticaj tih promena (Lewin, 1946).

Koreni akcionog istraživanja su duboki i nadovezuju se na ono što je osnovno u kvalitativnom pristupu, koji je osnažen u vremenu društvenih turbulencija. Prvi naponi se pojavljuju tridesetih godina prošlog veka, kada su fotografi Dorotea Lang (Dorothea Lange) i Luis Hajn (Lewis Hine) koristili fotografiju da otkriju dubine siromaštva i očaja u Americi iz doba depresije. Šezdesetih godina prošlog veka ponovo se aktuelizuje akciono istraživanje u obliku grupa kao što je *Nacionalno akciono istraživanje protiv vojnog industrijskog kompleksa* (NARMIC), koje se fokusiralo na vojnu politiku SAD. Osamdesetih i devedesetih dominiraju akciona istraživanja u oblastima kao što su: ekološke katastrofe (npr. Ljubavni kanal), medicinske politike (npr. prekomerna upotreba carskog reza za porođaj, istraživanja o AIDS-u) i socijalni problemi (npr. maltretiranje beskućnika) (Bogdan & Biklen, 2007, str. 242).

Percipirana vrednost akcionog istraživanja kao sredstva za pomoć u rešavanju društvenih problema participativnom intervencijom je rasla i opadala od pedesetih godina prošlog veka (Adelman, 1993). Levin je razvio akciono istraživanje kao radikalni otklon od tradicionalnih istraživačkih metodologija, pa stoga nije iznenađujuće što je, nakon kratkog perioda procvata u Sjedinjenim Američkim Državama tokom četrdesetih i pedesetih godina, kao i u Francuskoj i Nemačkoj tokom pedesetih i šezdesetih, akciono istraživanje bilo diskreditovano kao nedovoljno „objektivno” i potisnuto na marginu. Rad u oblasti obrazovanja u Ujedinjenom Kraljevstvu, tokom sedamdesetih godina, imao je značajan uticaj na ponovno buđenje interesovanja za akciono istraživanje, zahvaljujući razvoju pokreta nastavnika kao istraživača (teacher-as-researcher movement). Tokom osamdesetih godina, Kemis i

Kar (Stephen Kemmis & Wilf Carr) redefinirali su akciono istraživanje u okviru Habermasove kritičke teorije, pri čemu su se fokusirali na kritičko akciono istraživanje kao način emancipacije učesnika kroz sticanje znanja i moći da se odupru represivnim institucionalnim praksama (Given, 2008). Početkom devedesetih godina, akciono orijentisani istraživači počeli su da prilagođavaju ove pristupe različitim kontekstima u okviru zdravstvene i socijalne prakse. Tokom dvehiljaditih godina, akciona istraživanja su poprimila transformacioni karakter, koji je podrazumevao podsticanje kreativnosti, ljudski procvat i osnaživanje učesnika kroz demokratičniji i reflektivniji proces istraživanja (Titchen, 2015).² Evolucija ovih oblika akcionog istraživanja povezana je sa promenama koje su se dogodile unutar šire oblasti društvenih nauka i mogu biti pogodni za različite tipove istraživačkih paradigmi, kao što su pozitivistička, interpretativna ili kritička naučna paradigma (Jacobs, 2018).

Bez obzira na različite pristupe akcionim istraživanjima, doprinos svih eminentnih naučnika (Džon Kolier, Stiven Kori, Lorens Stenhaus, Džon Eliot, Klem Adelman, itd.) nakon Levinove naučne delatnosti bio je od velike važnosti za razvoj akcionih istraživanja. Iako su istorijski nastala kao odgovor na potrebu povezivanja naučnog znanja i društvene intervencije, savremeni značaj akcionog istraživanja najbolje se može razumeti u širem okviru koji karakterišu rastuće društvene nejednakosti, zahtevi za participativnim upravljanjem, kao i sve veća potreba za razvojem znanja koje ima društvenu upotrebljivost. U okviru ovog šireg konteksta, ponovni uspon akcionog istraživanja može se shvatiti kao deo procesa demokratizacije proizvodnje znanja i preispitivanja tradicionalne podele između istraživača i onih koji su predmet istraživanja.

Određenje i karakteristike akcionih istraživanja

Akciono istraživanje podrazumeva fleksibilnu istraživačku metodologiju, posebno prilagođenu proučavanju i podršci procesima promene, koja integriše društveno istraživanje i istraživačko (eksplorativno) delovanje s ciljem podsticanja razvoja (Given, 2008). Ponekad označavana i kao participativna, akciona istraživanja se opisuju kao visoko reflektivna, iskustvena i participativna forma istraživanja, u kojoj su svi učesnici studije – istraživač i ispitanici – svesni akteri koji aktivno doprinose istraživačkom procesu (Gabel, 1995; Wadsworth, 1998; prema Berg, 2001).

U literaturi, rasprava o akcionim istraživanjima se vodi u dva karakteristična tabora. Britanska tradicija, pogotovo ona koja je povezana sa obrazovanjem, vidi akciona istraživanja kao istraživanja orijentisana ka unapređenju direktne prakse (Smith & Doyle, 2007). Kar i Kemis (Carr & Kemmis, 1986, str. 162) definišu

² Tičen, proučavajući genezu i evoluciju akcionih istraživanja, ističe četiri osnovna pristupa – tehnički, praktični, emancipatorski i transformacioni – koji obuhvataju sprovođenje društvenih eksperimenata, dublje razumevanje profesionalne prakse i razvoj inovacija, demokratizaciju i osnaživanje učesnika, kao i podsticanje kreativnosti i ostvarivanje ljudskog potencijala. Za detaljniji uvid u istorijski razvoj i modele akcionih istraživanja vidi šire u: Given, 2008, pp. 4–7; Kemmis & McTaggart, 2000; Titchen, 2015; Jacobs, 2018, pp. 34–52.

akciono istraživanje kao jednostavan oblik samoreflektujućeg ispitivanja od strane učesnika u društvenim situacijama, u cilju unapređivanja racionalnosti i pravednosti sopstvenih praksi, razumevanja tih praksi i situacija u kojima se prakse obavljaju. Druga struja, šire usvojena u SAD-u, shvata akciona istraživanja kao sistematsko prikupljanje informacija, koje su dizajnirane da doprinesu socijalnim ili političkim promenama (Bogdan & Biklen, 2007, p. 221). U tom smislu, učesnicima je glavni zadatak da otkriju nepravednu praksu ili opasnost u društvu i da preduzmu akciju za promenu, a cilj istraživača se ogleda u unapređivanju programa ili određene politike. Ove razlike pokazuju da akciona istraživanja ne predstavljaju jedan teorijski model, već pristup koji se razvija u zavisnosti od istraživačkog konteksta i ciljeva. Modeli pod britanskim uticajem obično vide akciono istraživanje kao reflektivni alat za poboljšanje prakse, dok američki modeli stavljaju naglasak na društvene promene i dinamiku moći. Međutim, ovo su opšti trendovi, a ne stroge podele.

Najkraću i možda najdirektniju definiciju akcionih istraživanja, dao je Eliot (John Elliott). Prema njegovom mišljenju, akciona istraživanja proučavaju socijalne situacije sa ciljem poboljšanja kvaliteta delovanja unutar nje (Elliott, 1991). Ovakvo određenje označava ključni motiv za realizaciju akcionih istraživanja. Dok Eliot akciono istraživanje određuje kroz unapređenje prakse, kritičke i participativne perspektive dodatno naglašavaju njegov emancipatorski potencijal, posebno u pogledu transformacije odnosa moći i aktivnog uključivanja učesnika u proces istraživanja (Freire, 1970; Kemmis & McTaggart, 2005). U tom smislu, akciono istraživanje teži da podstakne kritike postojećih stanja, razvoj kritičkih perspektiva i zajedničko formiranje emancipatorskih opredeljenja – odnosno opredeljenja usmerenih ka prevazilaženju iskrivljenih načina razumevanja sveta, problematičnih praksi, društvenih odnosa i situacija (Kemmis & McTaggart, 2005). Takvo razumevanje akcionog istraživanja pokazuje da ono ne predstavlja isključivo metod za unapređenje profesionalne prakse, već i prostor za kritičko preispitivanje društvenih odnosa koji oblikuju samu praksu. Na taj način, učesnici istraživanja ne ostaju samo objekti proučavanja, već postaju aktivni nosioci promene.

Akciono istraživanje nije moguće razumeti samo kroz njegove ciljeve, već i kroz način na koji se metodološki organizuje i realizuje. Reč je o fleksibilnom i iterativnom procesu u kome se smenjuju akcija (promena, unapređenje) i istraživanje (razumevanje i sticanje znanja). Sprovodi se radi prikupljanja informacija o realizaciji određene društvene akcije ili intervencije, sa ciljem rešavanja konkretnog problema (Fajgelj, 2005, str. 262). Ovakav pristup podržava konsenzualne, demokratske i participativne strategije, podstičući ljude da reflektivno analiziraju probleme i pitanja koja utiču na njih ili njihovu zajednicu (Berg, 2001). Na taj način, ono predstavlja spoj praktičnih i teorijskih razmatranja — istovremeno usmeren ka delovanju i istraživanju. U sprovođenju akcionog istraživanja koriste se različiti instrumenti za prikupljanje podataka: upitnici, dnevници, intervjui, studije slučaja, opservacioni podaci, eksperimentalni dizajn, terenske beleške, fotografije, audio i video snimci, sociometrija, skale procene, biografije i narativi, dokumenti i zapisi (Cohen, Manion & Morrison, 2018). Sprovodi se kroz eksplicitni skup društvenih vrednosti i u modernim, demokratskim društvenim kontekstima predstavlja proces istraživanja koji ima sledeće karakteristike (Stringer, 1999; prema Smith & Doyle, 2007, str. 25):

- a) demokratičnost – omogućava učešće svih ljudi;
- b) pravednost – priznaje jednakost ljudi;
- c) oslobađajuće je, jer pruža slobodu od opresivnih, iscrpljujućih uslova;
- d) poboljšava život omogućavajući izražavanje punog potencijala ljudi.

Koen i Menion (Cohen & Manion, 1985; prema Ristić, 2006, str. 352–353) takođe navode niz bitnih svojstava akcionih istraživanja:

- a) oblikovana su tako da rešavaju posebne praktične probleme u vrlo specifičnim, stvarnim životnim uslovima;
- b) nalazi stečeni akcionim istraživanjem se odmah ili u kratkom roku primenjuju u rešavanju postavljenog problema;
- c) neposredna svrha preduzimanja akcionog istraživanja je poboljšanje stanja ili funkcionisanja nekog sistema;
- d) odlikuju se velikom primenljivošću i prilagodljivošću; akciona istraživanja odvijaju se paralelno sa programom, društvenom akcijom ili društvenim problemom koji se istražuje, pri čemu se prate promene do kojih dolazi, zbog čega često ne teku unapred striktno planiranom strukturom, već se prilagođavaju toku akcije i uključuju ponavljanje pojedinih faza (Fajgelj, 2005).
- e) problem istraživanja kao i svedočanstvo koje se akcionim istraživanjem prikuplja su iskustvene prirode;
- f) uzorak na kojem se istraživanje obavlja je netipičan, pa je nalaz dobijen istraživanjem neuopštljiv. U tom smislu, akciona istraživanja ne zahtevaju reprezentativne uzorke entiteta kojima se bave (Fajgelj, 2005);
- g) u toj vrsti istraživanja je slab nadzor, ne samo nad stranim, nego i nad nezavisnim promenljivama.

Akciono istraživanje se razlikuje od tradicionalnih istraživačkih pristupa po tome što je usmereno na rešavanje konkretnih problema, prilagođeno je kontekstu i podrazumeva aktivno učešće aktera. Njegova osnovna vrednost ogleda se u mogućnosti da doprinese unapređenju društvenih situacija, a ne u težnji ka univerzalnoj primenljivosti rezultata. Iako autori ističu participativnost i demokratičnost kao njegove ključne ideale, njihov domet u praksi često zavisi od odnosa moći i institucionalnih uslova u kojima se istraživanje odvija. Prisutna je opasnost da oni koji su moćniji koristeći retoriku demokratije ili participacije, zapravo nametnu sopstvene preferencije i time učutkaju ili marginalizuju one koji su manje moćni (Petrović, 2008). Zbog toga akciono istraživanje treba posmatrati kao dinamičan proces, čiji su rezultati i ograničenja uvek uslovljeni realnim kontekstom. Za razliku od tradicionalnih istraživačkih pristupa, u kojima istraživač zauzima dominantnu poziciju, akciona istraživanja teže redistribuciji istraživačke moći kroz uključivanje učesnika u definisanje problema, tumačenje nalaza i kreiranje intervencija. Zato se dovodi u pitanje ideja o neutralnosti i autonomiji naučnog znanja, jer se znanje shvata kao rezultat interakcije, pregovaranja i konteksta u kome učesnici deluju. Redistribucija moći istovremeno otvara prostor za osnaživanje učesnika, ali i postavlja pitanje u kojoj meri oni zaista imaju odlučujući uticaj u istraživačkom procesu. Zato se znanje

u akcionim istraživanjima ne može posmatrati kao unapred dato ili potpuno objektivno, već kao proces koji se oblikuje kroz društvene odnose, iskustva i različite nivoe participacije aktera.

Na osnovu dominantnih karakteristika akcionih istraživanja, kao i na osnovu ključnih metodoloških standarda na kojima se zasnivaju, mogu se izvesti tipovi akcionih istraživanja. Kasel i Džonson (Cassell & Johnson, 2006) razlikuju pet pristupa ili kategorija akcionih istraživanja: eksperimentalna, induktivna, participativna akciona istraživanja, participativna i dekonstruktivna. Kategorizacija nije sveobuhvatna, ali su u literaturi najčešće pominjani tipovi akcionih istraživanja. Sa druge strane, Bogdan i Biklen (Bogdan & Biklen, 2007) razlikuju dve vrste akcionih istraživanja po osnovama participativnosti. Prva vrsta jesu participaciona akciona istraživanja gde učesnici programa ili u instituciji zajedno dizajniraju i realizuju istraživački projekat u cilju predlaganja promene u praksi. Druga vrsta su politička akciona istraživanja gde građani sprovode akciona istraživanja u cilju društvene promene sa akcentom na pozicije moći. Navedene tipologije sugerišu da akciono istraživanje nije moguće razumeti kao jedinstven i metodološki homogen pristup, već kao teorijski pluralno i metodološki diferencirano polje, oblikovano različitim razumevanjima participacije, istraživačke uloge i svrhe istraživanja. U tom smislu, razlike među pojedinačnim tipovima ne mogu se svesti isključivo na metodološke ili tehničke razlike, već upućuju na dublje epistemološke i političke pretpostavke koje usmeravaju razumevanje prirode znanja, odnosa između istraživanja i akcije, kao i same svrhe istraživačkog procesa.

Etape akcionih istraživanja

Za razliku od ostalih vrsta istraživanja, akciona istraživanja nemaju jasan početak i kraj, u njima se odvija neprekidni proces povratnog informisanja i modifikacija (Ristić, 2006, str. 353): a) akciono istraživanje otpočinje uočavanjem nekog problema; b) sledi savetovanje sa istraživačem (konsultantom) o uočenom problemu; c) konsultant prikuplja potrebne podatke (odgovarajućim metodima i tehnikama) o problemu i postavlja dijagnozu; d) proces se nastavlja daljim, dodatnim prikupljanjem podataka i povratnim informisanjem klijenata na osnovu do tada prikupljenih podataka; e) zajednički se planira akcija (postavljaju se ciljevi koje bi trebalo postići i određuje način njihovog postizanja); f) ponovo se prikupljaju podaci i povratno informiše klijent; g) razvija se rasprava i rad na podacima koji su izvor povratnih informacija i na podacima koje je stekao klijent; h) ponovo se planira akcija (određuju ciljevi i način njihovog postizanja); i) akcija se sprovodi, a zatim opet prikupljaju podaci o novonastalom stanju sistema (ponovo se ocenjuje stanje sistema); j) povratno informisanje klijenta je praćeno raspravom i radom na podacima koji su izvor povratnih informacija i novostečenih podataka; k) sledi planiranje akcije, a potom i sprovođenje akcije, posle čega se ciklus obnavlja.

Stringer (Stringer, 2007, p. 8–9) ističe tri osnovne etape u okviru kojih se ostvaruje akciono istraživanje: posmatranje, razmišljanje i delovanje. Prva etapa po-

dražumeva prikupljanje relevantnih informacija (prikupljanje podataka) i stvaranje slike: opisivanje situacije (definisanje i opisivanje), druga etapa obuhvata istraživanje i analiziranje: šta se ovde događa? Interpretaciju i objašnjenje (teoretisanje) i treća etapa se odnosi na planiranje, implementaciju i evaluaciju. Ove etape bi trebalo posmatrati kao kontinuirani skup aktivnosti. Dok učesnici rade kroz svaku od glavnih faza, oni će istraživati detalje svojih aktivnosti kroz stalni proces posmatranja, razmišljanja i akcije. Po završetku svakog skupa aktivnosti, oni će pregledati (ponovo pogledati), razmisliti (ponovno analizirati) i reagovati (izmeniti svoje postupke). Akciono istraživanje nije linearna aktivnost koja omogućava učesnicima da nastave korak po korak do kraja procesa. Istraživači će često imati potrebu da se vraćaju na pojedine etape, ponavljajući procese, revidirajući procedure, preispitujući tumačenja, preskačući korake ili faze, a ponekad i praveći radikalne promene u pravcu istraživanja.

Ovaj model je samo jedan od brojnih načina na koje je predstavljeno akciono istraživanje. Ipak, svaki od njih ukazuju na fleksibilnost faza u njegovom sprovođenju. Kemis i Mektagart (Kemmis i McTaggart, 1988) takođe opisuju proces akcionog istraživanja kao spiralu aktivnosti: planiraj, deluj, posmatraj i reflektuj. Različite formulacije akcionog istraživanja odražavaju različite načine na koje se isti skup aktivnosti može opisati, iako su procesi koje oni ocrtavaju slični.

Primena akcionih istraživanja

Kada govorimo o primeni akcionih istraživanja, posebno mesto zauzima model akcionog istraživanja zasnovanog na zajednici (community-based action research). Ovaj pristup, koji razvija Stringer (1996), zasniva se na ideji da istraživački proces treba da bude neraskidivo povezan sa životima ljudi, njihovim iskustvima i problemima sa kojima se suočavaju u svakodnevici (Георгијевски, 2014). Na taj način proces istraživanja istovremeno postaje i proces promene.

Akciona istraživanja zasnovana na zajednici omogućavaju inkluzivan karakter razvojnih politika i društvenih intervencija, jer zahvaljujući njima zainteresovani socijalni akteri i članovi zajednice mogu: a) lakše prepoznati potrebe i probleme vlastite zajednice; b) utvrditi njihovu raznolikost i definisati prioritete u razvojnim planovima; c) otkriti odgovarajuće načine na koje potrebe mogu biti zadovoljene; d) aktivno učestvovati u pronalaženju rešenja problema i time biti podstaknuti na prevazilaženje barijera u korišćenju postojećih razvojnih resursa; e) doprineti kreiranju novih mera i evaluaciji postojećih (Петровић, 2024, стр. 45).

Akciona istraživanja se tradicionalno mnogo koriste u oblasti pedagoške psihologije i pedagogije, ali su danas vrlo prisutna u svim oblastima – upravljanje sukobima, borba protiv bolesti zavisnosti, adaptacija marginalnih grupa, itd. (Fajgelj, 2005). Ona predstavljaju sistematski pristup istraživanju koji omogućava ljudima da pronađu efikasna rešenja za probleme sa kojima se suočavaju u svakodnevnom životu. Za razliku od tradicionalnih eksperimentalnih/naučnih istraživanja koja traže opšta objašnjenja koja se mogu primeniti na različite kontekste, akciono istraživa-

nje se fokusira na specifične situacije i lokalizovana rešenja. Akciono istraživanje obezbeđuje sredstva pomoću kojih ljudi u školama, poslovnim i društvenim organizacijama, nastavnici, zdravstvene i ljudske službe mogu povećati efektivnost posla kojim se bave. Pomaže im da prođu kroz ponekad zbunjujuću složenost pitanja sa kojima se suočavaju kako bi svoj rad učinili smislenijim i ispunjenijim (Stringer, 2007). Samim tim, svrha akcionog istraživanja je da: a) proizvede znanje koje je korisno za ljude u svakodnevnom životu; b) doprinese, kroz znanje, rastućem blagostanju – ekonomskom, političkom, psihološkom – pojedinaca i zajednica, kao i da podstakne pravednije i održive odnose u širem društvenom i ekološkom kontekstu i c) da kombinuje praktične ishode s novim uvidima i razumevanjem (Reason & Bradbury, 2001).

Uspešno se primenjuje u školama, bolnicama, zdravstvenim klinikama, lokalnim agencijama, vladinim odeljenjima, ruralnim zajednicama, urbanim i prigradskim organizacijama, crkvama, omladinskim klubovima, savetodavnim službama i mnogim drugim okruženjima. Korišćena su kod radnika u fabrici, osoblja agencija, učenika škola, omladinskih grupa, mladih majki, starijih građana, siromašnih, nezaposlenih, grupa u zajednici, etničkih grupa, osoba sa određenim oblicima invaliditeta ili bolesti, itd. Kao uspešni saradnici (u ulozi facilitatora) u akcionim istraživanjima se pojavljuju socijalni radnici, nastavnici, medicinske sestre, lekari, menadžeri i administratori, urbanisti i planeri zajednice, i radnici različitih agencija. To je omogućeno zahvaljujući vrlo jasno opisanim smernicama za uključivanje u akciono istraživanje. Često se smernice obrađuju kroz isticanje faza kroz koje facilitator (olakšivač) nužno prolazi svojim aktivnim uključivanjem u akciono istraživanje. U fokusu prve faze je poboljšanje svakodnevne radne prakse razmatranjem ciljeva i procedura (Šta radimo? Kako radimo?), procenom efikasnosti (U kojoj meri postizemo svoje ciljeve? Koliko je naš rad efikasan?) i planiranjem aktivnosti i strategija (Šta treba uraditi? Kako ćemo to uraditi?). Druga faza podrazumeva definisanje problema, istraživanje njegovog konteksta, analiziranje njegovih sastavnih delova i razvijanje strategija za njegovo rešavanje. Treća faza zahteva razvijanje posebnih projekata i programa, odnosno planiranje, implementaciju i evaluaciju. Zdravstveni radnici, na primer, možda žele da istraže i poprave loša zdravstvena stanja ili svakodnevne prakse (koje narušavaju zdravlje) sa određenom grupom u zajednici (npr. pušenje, pijenje, mala težina pri rođenju ili uzimanje neodgovarajućih lekova) i da razviju odgovarajuće strategije lečenja ili zdravog načina života. Školski nastavnici mogu da istražuju strategije za suočavanje sa niskim nivoom postignuća učenika, školskom apstinencijom, nezainteresovanost učenika ili ometajućim ponašanjem. Direktori škola mogu formulisati programe za povećanje učešća zajednice u njihovim školama. Socijalni radnici mogu nastojati da reaguju na rasprostranjenost zlostavljanja ili zanemarivanja dece među grupama klijenata, itd. (Stringer, 2007, str. 12–15).

Participativna akciona istraživanja često uključuju siromašne, jer oni obično imaju manju mogućnost nego druge grupe da utiču na politike i odluke koje direktno pogađaju njihove živote. Bernita Kvos (Bernita Quoss), Margaret Kuni (Margaret Cooney) i Teri Longherst (Terri Longhurst) (2000) izveštavaju o istraživačkom projektu koji se bavio politikom socijalne zaštite u Vajomingu. Studenti univerziteta, od

kojih su mnogi bili korisnici socijalne pomoći, sproveli su istraživanje i aktivnosti lobiranja s ciljem da Vajoming prihvati visoko obrazovanje kao „rad“ u okviru novih državnih propisa o socijalnoj pomoći (Babbie, 2010). U Srbiji, organizacija SeConS (2009–2010) sprovela je akciono istraživanje usmereno na proces socijalnog uključivanja, uključujući lokalne aktere poput centara za socijalni rad, NVO, medija i obrazovnih ustanova, i identifikovala prepreke u implementaciji politika socijalne inkluzije, kao i preporuke za unapređenje procesa. Na međunarodnom nivou, UNICEF je između 2015. i 2018. godine pokrenuo participativno istraživanje sa mladima u regionu Bliskog istoka i Severne Afrike (Jordan, Palestina, Sirija), pri čemu je PAR projekat istraživao nade, aspiracije i prepreke sa kojima se mladi suočavaju u obrazovanju, zapošljavanju, porodičnom životu, društvenoj i građanskoj participaciji te socijalnoj uključenosti. Slično tome, YPAR projekat (2021–2023) u Etiopiji istraživao je nezaposlenost mladih kroz njihovo aktivno uključivanje u istraživački proces, sa ciljem osnaživanja mladih i njihovog uključivanja u kreiranje politika zapošljavanja prilagođenih njihovim potrebama.

Navedeni primeri³ pokazuju da akciona istraživanja imaju značajan potencijal za uključivanje marginalizovanih grupa i mladih u procese identifikovanja problema, definisanja prioriteta i oblikovanja intervencija koje direktno utiču na njihove živote. Njihova vrednost leži u tome što iskustva učesnika postaju važan izvor znanja. To otvara prostor za razvoj rešenja koja su osetljiva na kontekst i mogu se praktično primeniti. Ipak, participativni karakter ovih istraživanja ne može se unapred smatrati emancipatorskim po sebi. Step en osnaživanja zavisi od raspodele moći među učesnicima, podrške institucija, dostupnih resursa i stvarnog obima učešća u procesima odlučivanja. Zbog toga, iako akciona istraživanja mogu doprineti demokratizaciji istraživačkog procesa i kritičkom preispitivanju postojećih politika, njihov transformativni domet zavisi od šireg društvenog i političkog konteksta u kojem se sprovode. U toj napetosti između participativnog potencijala i strukturnih ograničenja nalazi se njihova osnovna ambivalentnost: akciona istraživanja mogu doneti promenu, ali ne predstavljaju samostalan mehanizam društvene transformacije. Međutim, akciona istraživanja predstavljaju značajan doprinos savremenoj istraživačkoj praksi, budući da prevazilaze granice deskriptivnog pristupa i omogućavaju povezivanje istraživanja sa konkretnim društvenim intervencijama. Njihov značaj posebno dolazi do izražaja u istraživanju kompleksnih društvenih problema, gde standardizovani istraživački modeli često ne uspevaju da obuhvate iskustva marginalizovanih grupa i specifičnosti lokalnog konteksta.

Snage i ograničenja akcionih istraživanja

Akciona istraživanja su veoma značajna budući da akcioni istraživači prikupljaju podatke za društvene svrhe kako bi promenili postojeće prakse diskriminacije i ugrožavanja životne sredine (Bogdan & Biklen, 2007). Autori Lune i Berg (Lune &

³ Vidi šire u: SeConS, 2010; UNICEF, 2019; Hailu, Bikila, Adamu, Bishaw, Ott & Bekele, 2024.

Berg, 2017) iznose zanimljivo zapažanje kojim se ukazuje na prednost prakse. Reč je o karakterističnim primerima koji su vezani za istraživače koji asistiraju u evaluaciji lokalne klinike o njihovoj usluzi, ili ustanovi za maloletnike, koja je zainteresovana za procenu njene efikasnosti u reintegraciji svojih klijenata u društvo. U takvim slučajevima je potrebna pažljiva početna procena. Razumevanje situacija, potreba i odgovornosti klijenata ovako specifičnih ustanova predstavlja proces u kojem se mogu javiti problemi. U ovakvim situacijama literatura nije od pomoći, iako može pružiti teorijski temelj za razumevanje korena problema. Međutim, ovde su u pitanju konkretne situacije koje su karakteristične baš za određenu ustanovu i određenu lokalnu sredinu. Ovde se mnogo odgovora ne može dobiti od primene kvantitativnih metoda, jer pružaju limitirano znanje koje ne pruža dovoljno informacija o konkretnim problemima pojedinaca zaposlenih ili korisnika ustanova. U ovakvim situacijama važan je metodološki pristup participativnih akcionih istraživanja. Njima se mogu sagledati važna iskustva i dobiti zasićen, detaljni opis problema i utvrditi kapacitet značajnih aktera za preduzimanje konkretne akcije.

Akciona istraživanja su posebno značajna zbog svojih specifičnosti (vrednost pravde, individualna autonomija), koja se daju u vidu predloga za konkretnu akciju, pri čemu podrazumevaju poštovanje vrednosti naučnih istraživanja kao i namere i svrhe realizacije istraživanja (McNiff & Whitehead, 2002). U tom smislu, ona mogu obuhvatiti i vrednosne promene kod učesnika. Pogodna su i za teoretičare i praktičare, a njihov pun kvalitet i značaj prepoznaje se upravo u mogućnosti njihovog povezivanja – šansa da se teorijske, filozofske i političke perspektive prevedu u praktično znanje i delanje koje je od suštinske važnosti za dobrobit pojedinaca i zajednica (Wicks et al., 2008). Akciona istraživanja razbijaju mit o vrednosno neutralnoj nauci, tako da svoje utemeljenje pronalaze u kritičkoj teoriji društva, koja podrazumeva kritičko promišljanje prakse (Jovanović & Grahovac, 2015). Stoga, ne predstavljaju samo oblik promena zasnovanih na teorijskom znanju i poznavanju konteksta, već se bave fundamentalnim pitanjima moći i odnosa moći, jer, dajući moć učesnicima, akciono istraživanje postaje aktivnost koja osnažuje (David, 2002; Kemmis et al., 2014; prema Cohen et al., 2018). Drugim rečima, proces participativnog akcionog istraživanja postaje transformativan, osnažujući, oslobađajući i podstiče razvoj svesti učesnika. Pored toga, omogućava istraživačima i učesnicima kritičko razumevanje i samorefleksiju, čime se unapređuje kolektivna svest i demokratizacija učesnika (De Oliveira, 2023; prema Puri, 2023). Jezik i sadržaj akcionog istraživanja razlikuju se od drugih pristupa – posebno onih koji koriste kompleksne statističke tehnike teške za razumevanje. Jezik i sadržaj ovog pristupa pristupačni su kako profesionalnim istraživačima, tako i široj javnosti (Berg, 2001).

Navedene karakteristike ukazuju da akciona istraživanja imaju izražene metodološke i društvene domete u povezivanju znanja i prakse, međutim upravo njihova usmerenost ka kontekstu i participaciji otvara i pitanje njihovih ograničenja u pogledu metodološke rigoroznosti, mogućnosti generalizacije i stabilnosti istraživačkog dizajna. Pored ovih metodoloških ograničenja, u literaturi se ističu i praktični faktori koji dodatno uslovljavaju sprovođenje akcionih istraživanja, pre svega u pogledu njihove organizacije i realizacije u realnim društvenim uslovima. Ovi faktori uključuju

rokove, troškove, namenu istraživanja i zahteve naručioca. U tom smislu, osnovno ograničenje akcionih istraživanja ogleda se u potrebi da ona odgovore na praktična pitanja i reše stvarne probleme. Ta potreba vodi, upravlja i uobličava celokupan tok istraživanja (Fajgelj, 2005). U kratkom roku, akciono istraživanje može učesnicima pružiti osećaj zadovoljstva kroz procese podizanja svesti, mobilizacije i razvijanja samopouzdanja običnih ljudi u njihovu sposobnost da ostvare promene. Međutim, na duži rok, stvarne i radikalne promene možda neće nastupiti kod svih lokalnih institucija i interesnih grupa (Bloor & Wood, 2006).

Primenom participativnog akcionog istraživanja istraživači se suočavaju sa brojnim izazovima, među kojima su: nekonsekventa upotreba termina, uključivanje članova zajednice i održavanje njihovog angažmana, razlike u perspektivama i vrednostima tima, problemi ravnoteže moći, nesporednosti u komunikaciji i kritika zbog „mekog“ pristupa koji naglašava glas učesnika i svakodnevna iskustva umesto kvantitativne podatke (Puri, 2023). Pojedini istraživači (Newton & Burgess, 2008) ukazuju da se validnost akcionih istraživanja dovodi u pitanje. Zbog kvalitativnog pristupa ne mogu adekvatno da opravdaju validnost dobijenih podataka, što predstavlja problem u procesu stvaranja ili razvoja teorije. U većini akcionih istraživanja istraživači prave kompromis u metodološkoj i tehničkoj preciznosti u zamenu za neposredniju „validnost u praksi“ (da li prikupljeni dokazi imaju smisla za njih u njihovim kontekstima). U kontekstu transformativne društvene akcije, gubitak metodološke sofisticiranosti može biti opravdan, jer učesnici neposredno proveravaju vrednost svojih praksi kroz posledice koje sami doživljavaju (Kemmis & McTaggart, 2000). Dok kritike najčešće problematizuju validnost, preciznost i mogućnost teorijske generalizacije nalaza, zagovornici participativnog pristupa naglašavaju da se vrednost ovih istraživanja ne iscrpljuje u formalnoj metodološkoj sofisticiranosti, već i u njihovoj sposobnosti da proizvedu praktično smisleno i društveno relevantno znanje. Shodno tome, pitanje validnosti u akcionim istraživanjima ne može se posmatrati isključivo kroz kriterijume tradicionalne naučne rigoroznosti, već i kroz njihov kapacitet da doprinesu razumevanju i transformaciji konkretnih društvenih praksi.

Za akciona istraživanja je karakteristično da kao output istraživači moraju da imaju razne elaborate i izveštaje koji su namenjeni laicima kao što su rukovodioci i službenici, a ne za naučnu i stručnu javnost. Mnogi naučni istraživači imaju teškoće da napišu takve elaborate, što predstavlja još jedno ograničenje akcionih istraživanja.

Etička dimenzija takođe može predstavljati izazov, jer se njihova participativna i saradnička priroda mogu uzeti kao isključivi dokaz njihove etičke ispravnosti. Slično onome što Brinkman i Kvale (Brinkmann & Kvale, 2005; prema Крстић, 2020, str. 96) nazivaju *eticizmom*, i ovde postoji opasnost da se etika shvati kao nešto što se podrazumeva, kao da sama činjenica zajedničkog delovanja istraživača i učesnika garantuje moralnu ispravnost procesa. Akciona istraživanja se u velikoj meri oslanjaju na subjektivne procene istraživača, te postoji očigledan rizik da istraživač vidi ono što očekuje ili želi da pronađe. Međutim, istraživačka pristrasnost može se umanjiti refleksivnim odnosom prema sopstvenim vrednostima i uverenjima, kao i doslednim pridržavanjem utvrđenih metodoloških procedura prikupljanja i analize

podataka, dok stručna recenzija obezbeđuje dodatnu proveru i ukazuje na moguće propuste (Babbie, 2010). Upravo ova naglašena subjektivna i refleksivna dimenzija akcionih istraživanja predstavlja osnovu jedne od najčešćih kritika koje im se upućuju – da ne poseduju dovoljnu naučnu rigoroznost u poređenju sa tradicionalnim istraživačkim pristupima. Ova kritika verovatno proizilazi iz diskusije o kvantitativnim i kvalitativnim istraživačkim strategijama, međutim to ne bi trebalo da ospori značaj ni jednog ni drugog pristupa. Iako se akciono istraživanje često posmatra pre svega kao kvalitativna metodologija, u stvarnosti je ono eklektično – koristi različite metode prikupljanja podataka, uključujući upitnike i statističke analize kada je obim istraživanja takav da to omogućava, s ciljem da se omogući interpretacija (Given, 2008). Sve češće se primenjuje transformativni dizajn kao poseban oblik istraživanja mešovitim metodama. U okviru ovog dizajna predlaže se kombinovanje vrednosnih opredeljenja različitih tradicija (npr. neutralno iz kvantitativnog i potencijalno pristrasno iz kvalitativnog pristupa), primena raznovrsnih metoda i fokus na pronalaženju rešenja kroz akciju. Zapravo, transformativni dizajn daje prednost istraživanjima zasnovanim na vrednostima i usmerenim ka akciji, kakva su participativna akciona istraživanja (Creswell, 2009). Navedena zapažanja autora ukazuju da izazovi akcionih istraživanja ne proizlaze isključivo iz njihove participativne prirode, već i iz potrebe da istraživački proces i njegovi rezultati budu istovremeno razumljivi učesnicima, metodološki utemeljeni i etički opravdani. U tom smislu, specifičnost akcionih istraživanja ogleda se u kontinuiranom balansiranju između kontekstualne relevantnosti i participativnog karaktera, s jedne strane, i zahteva za metodološkom rigoroznošću i naučnom utemeljenošću, s druge. Njihova vrednost pritom se ne potvrđuje isključivo kroz formalne kriterijume naučne validnosti, već i kroz sposobnost da proizvedu društveno relevantna i praktično primenljiva saznanja.

U kontekstu akcionih istraživanja – prepoznatljivog po participativnom karakteru i kvalitativnoj orijentaciji, posebno je značajno ono na šta ukazuje Latur (Latour, 2010a; prema Петровић, 2014) – da se društveno ne može razumeti kao unapred data celina, već kao proces koji se stalno „sastavlja“ kroz interakcije i odnose pojedinaca. Slično Laturevom stanovištu, akciona istraživanja polaze od toga da se razumevanje društvenih pojava gradi iz neposrednog praćenja aktera, njihovih akcija i konteksta u kojem deluju. Taj usmeren fokus na pojedinca i konkretne odnose omogućava istraživačima da rekonstruišu društvene procese i prate na koji način se promene generišu u stvarnim uslovima. Tako kvalitativni karakter akcionih istraživanja predstavlja njihovu suštinsku prednost – jer omogućava prodorno i kontekstualno razumevanje društvenih transformacija, koje izmiče kvantitativnim i agregatnim pristupima. Akciono istraživanje omogućava razumevanje stvarnosti iz perspektive onih koji u njoj učestvuju. Za razliku od tradicionalnog „naučnog metoda“, koji se oslanja na testiranje hipoteza na osnovu kvantitativnih podataka, akciona istraživanja funkcionišu unutar prirodnih društvenih konteksta i prilagođavaju se specifičnostima svakodnevnog života. Ovaj pristup je dinamičan i evolutivan, razvijajući se kontinuirano kroz dijalektičku interakciju između istraživača i učesnika (Carr & Kemmis, 2009).

Na pitanje istraživačke rigoroznosti nadovezuje se i problem pouzdanosti. Rigoroznost istraživačkog procesa uslovljena je načinom prikupljanja i analize podata-

ka, a pitanje pouzdanosti dodatno se komplikuje zbog mogućeg gubitka objektivnosti prilikom istraživanja sopstvene prakse. Međutim, Clark i saradnici (2020) ističu da se ti izazovi mogu prevazići pažljivim planiranjem istraživanja, triangulacijom podataka i doslednim poštovanjem etičkih principa, čime se obezbeđuje verodostojnost i naučna utemeljenost akcionih istraživanja.

Pored pitanja istraživačke rigoroznosti i pouzdanosti, autori ističu i druge nedostatke koji se odnose na ograničenu mogućnost generalizacije nalaza i potencijalno oslanjanje na deficitni model. Kako navode Clark i saradnici (Clark et al., 2020), nalazi akcionih istraživanja često su vezani za specifične društvene i institucionalne kontekste i ne mogu se u potpunosti prenositi na druge situacije. Ipak, jasno opisivanje istraživačkog okvira, učesnika i procesa omogućava da se rezultati posmatraju kao transferabilni u sličnim okolnostima, čime se njihova primenljivost ipak širi. Takođe, zbog svoje problemske orijentisanosti, akciona istraživanja se ponekad pogrešno tumače kao pristupi zasnovani na tzv. modelu deficita, jer polaze od identifikacije problema u praksi. Međutim, njihov stvarni cilj nije ukazivanje na slabosti, već osnaživanje učesnika i unapređenje prakse kroz zajedničku refleksiju i delovanje. Ključno je, međutim, da istraživači budu svesni rizika od implicitnih pretpostavki o slabostima pojedinaca ili grupa i da istraživačka pitanja formulišu tako da podstiču osnaživanje i afirmaciju, a ne etiketiranje ili reprodukovanje nejednakosti.

Iako akciona istraživanja često trpe kritike zbog manjka metodološke strogoće, njihova snaga leži upravo u društvenom učinku. Istraživanje se ne može smatrati samorazumljivim ili opravdanim isključivo prema internim kriterijumima (npr. metodološkim); ono je takođe društvena praksa, koja se mora vrednovati prema tome u kojoj meri doprinosi suočavanju s iracionalnošću, nepravdom, otuđenjem i patnjom, kao i njihovom prevazilaženju – kako u neposrednom kontekstu istraživanja, tako i u širem društvenom smislu (Kemmis & McTaggart, 2000).

Analiza snaga i ograničenja akcionih istraživanja pokazuje da se njihova specifičnost ne može svesti na suprotnost između naučne rigoroznosti i praktične relevantnosti. Ono što se iz ugla tradicionalnih metodoloških standarda često vidi kao ograničenje (kontekstualna ukorenjenost, participativnost, refleksivnost i blizak odnos istraživača sa učesnicima) u isto vreme čini i osnovu njihovog transformativnog potencijala. Akciona istraživanja ne teže neutralnoj distanci od društvene stvarnosti, već njenom aktivnom razumevanju i menjanju, pa se validnost njihovih nalaza ne može procenjivati samo kroz metodološke kriterijume, već i kroz njihove društvene, etičke i praktične posledice. Sama participacija ne garantuje automatski ni emancipaciju ni demokratizaciju istraživačkog procesa. Na tok i domete istraživanja često presudno utiču odnosi moći, institucionalni okviri, zahtevi finansijera, ograničeni resursi i pozicija samog istraživača. U praksi to može značiti da i dobro zamišljen projekat naiđe na granice koje nije moguće lako prevazići. Zato akciona istraživanja ne treba romantizovati kao po sebi egalitarnu ili oslobađajuću praksu. Njihov stvarni domet zavisi od sposobnosti da istovremeno očuvaju metodološku refleksivnost, etičku odgovornost i kritičku svest o društvenim uslovima u kojima nastaju. U tom smislu, akciona istraživanja predstavljaju specifičan pristup društvenom istraživanju, kako iz epistemološkog, tako i iz političkog ugla. Ona ne proizvode znanje da bi

ga apstraktno univerzalizovali, već da bi razumele i promenile konkretne društvene prakse. Njihova vrednost ne dolazi samo iz stepena metodološke sofisticiranosti, već iz sposobnosti da povežu istraživanje, refleksiju i društveno delovanje u uslovima stvarnih društvenih protivrečnosti.

Zaključak

Analiza relevantne literature pokazuje da akciona istraživanja predstavljaju dinamičan, participativan i metodološki fleksibilan pristup proučavanju društvenih pojava, koji povezuje teorijsko razumevanje i praktično delovanje. Njihova suštinska vrednost ogleda se u sposobnosti da istraživački proces preraste u sredstvo društvene promene kroz aktivno učešće aktera i razvoj refleksivne prakse. Takav pristup omogućava dublje razumevanje društvenih procesa, ali i oblikovanje intervencija koje imaju stvarni transformativni potencijal na lokalnom i širem nivou.

Iako kvalitativna priroda akcionih istraživanja obezbeđuje bogatstvo uvida i dubinsko razumevanje društvenog konteksta, ona istovremeno otvara prostor za određene metodološke dileme. Najčešće se ukazuje na pitanje istraživačke rigoroznosti i ograničene mogućnosti generalizacije nalaza. Ipak, ove slabosti ne umanjuju značaj akcionih istraživanja, već upućuju na potrebu za razvojem metodoloških okvira koji će osigurati veću pouzdanost, transparentnost i validnost nalaza, uz jasno definisanu epistemološku poziciju istraživača.

Iz sociološke perspektive, akciona istraživanja su važan metod za povezivanje teorije i prakse u analizi savremenih društvenih problema. Njihova primena u lokalnim i marginalizovanim kontekstima može podstaći saradnju, kolektivno delovanje i osnaživanje aktera. Ovo je posebno značajno u borbi protiv siromaštva, nezaposlenosti, socijalne isključenosti i drugih društvenih problema. Zbog svog emancipatornog i participativnog potencijala, buduća istraživanja trebalo bi usmeriti ka daljem razvoju i kritičkom preispitivanju akcionog istraživanja kao sredstva za proučavanje i promenu društvenih odnosa. Kritička naučna paradigma zaslužuje posebnu pažnju, jer pruža teorijski okvir za refleksivnu analizu, osnaživanje učesnika i istraživačke intervencije koje su usmerene ka društvenoj pravdi i aktivnom delovanju. U tom smislu, buduća istraživanja mogla bi se dodatno usmeriti na bolje razumevanje načina na koji se odnosi moći oblikuju kroz procese proizvodnje znanja. Važno je ispitati kako nastaju i kako se održavaju istraživački diskursi o siromaštvu, socijalnoj isključenosti i razvoju zajednica na preseku institucionalnih, akademskih i lokalnih perspektiva. U tom okviru, Burdijeov koncept simboličke moći i različitih oblika kapitala može poslužiti kao korisno analitičko sredstvo za razumevanje načina na koji se u participativnim istraživanjima uspostavljaju i preispituju hijerarhije znanja i društvenog statusa. Posebnu pažnju treba posvetiti raspodeli kulturnih i simboličkih resursa među učesnicima, kao i uticaju te raspodele na procese odlučivanja i zajedničko oblikovanje istraživačkih nalaza.

Reference

- Argyris, C., Putnam, R., & McLain Smith, D. (1985). *Action science*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Babbie, E. (2010). *The practice of social research* (12th ed.). USA: Wadsworth Cengage Learning.
- Bandur, V., & Maksimović, J. (2011). Nastanak i istorijski razvoj akcionih istraživanja. *Pedagogija*, 66(4), 579–588.
- Berg, B. L. (2001). *Qualitative research methods for the social sciences* (4th ed.). USA: Allyn and Bacon.
- Bloor, M., & Wood, F. (2006). *Keywords in qualitative methods: a vocabulary of research concepts*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Bogdan, R. C., & Biklen, S. K. (2007). *Qualitative research for education: an introduction to theory and methods*. Boston: Pearson A & B.
- Carr, W., & Kemmis, S. (1986). *Becoming critical: education, knowledge and action research*. Falmer Press.
- Carr, W., & Kemmis, S. (2009). Educational action research: A critical approach. In S. E. Noffke & B. Somekh (Eds.), *The SAGE handbook of educational action research* (pp. 74–84). London: SAGE Publications.
- Cassell, C., & Johnson, P. (2006). Action research: explaining the diversity. *Human Relations*, 59(6), 783–814.
- Clark, J. S., Porath, S., Thiele, J., & Jobe, M. (2020). *Action research*. <https://newprairiepress.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1034&context=ebooks>
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2018). *Research methods in education* (8th ed.). London: Routledge.
- Creswell, J. W. (2009). *Research design: qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (3rd ed.). London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Elliott, J. (1991). *Action research for educational change*. Buckingham: Open University Press.
- Fajgelj, S. (2005). *Metode istraživanja ponašanja* (2. dopunjeno izd.). Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Freire, P. (1970). *Pedagogy of the oppressed*. New York: Continuum.
- Георгијевски, П. (2014). Карактеристике и методи акционог истраживања заснованог на заједници као сервису за решавање социјалних проблема. У Д. Б. Ђорђевић & Ј. Петровић (ур.), *Проучавање друштвених појава: методолошка разматрања* (стр. 63–83). Ниш: Филозофски факултет, Машински факултет.
- Given, L. M. (2008). Action research. In L. M. Given (Eds.), *The SAGE encyclopedia of qualitative research methods* (Vol. 1, pp. 4–7). SAGE Publications.
- Hailu, M. F., Bikila, T., Adamu, A. Y., Bishaw, Y. B., Ott, M., & Bekele, B. (2024). Youth-led participatory action research (YPAR) in Ethiopia: a promising practice to examine systemic economic injustices. *Cogent Education*, 11(1), 2378265. <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/2331186X.2024.2378265?needAccess=true>
- Jacobs, S. D. (2018). A history and analysis of the evolution of action and participatory action research. *The Canadian Journal of Action Research*, 19(3), 34–52.

- Jovanović, V., & Grahovac, M. (2015). *Nastavnici – refleksivni istraživači inkluzivne obrazovne prakse: važnost akcionih istraživanja u unapređivanju inkluzivne i interkulturalne obrazovne prakse* (str. 14–26). Beograd: Centar za obrazovne politike.
- Kemmis, S., & McTaggart, R. (1988). *The Action Research Planner* (3rd ed.). Geelong, Australia: Deakin University Press.
- Kemmis, S., & McTaggart, R. (2000). Participatory action research. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (2nd ed., pp. 567–607). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Kemmis, S., & McTaggart, R. (2005). Participatory action research: communicative action and the public sphere. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *The Sage handbook of qualitative research* (3rd ed., pp. 559–604). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- König, E., & Zedler, P. (2001). *Teorije znanosti o odgoju: uvod u osnove, metode i praktičnu primjenu*. Zagreb: Educa.
- Крстић, Н. (2020). О методи дубинског интервјуа. *Годишњак за социологију*, 16(25), 77–101.
- Lewin, K. (1946). Action research and minority problems. *Journal of Social Issues*, 2, 34–36.
- Lune, H., & Berg, B. L. (2017). *Qualitative research methods for the social sciences*. Harlow, England: Pearson Education Limited.
- Maksimović, J. (2012). Matrica planiranja akcionih istraživanja. *Norma*, 17(2), 231–246.
- McNiff, J., & Whitehead, J. (2002). *Action research: principles and practice* (2nd ed.). London, New York: RoutledgeFalmer.
- Newton, P., & Burgess, D. (2008). Exploring types of educational action research: Implications for research validity. *International Journal of Qualitative Methods*, 7(4), 18–30.
- Petrović, D. (2008). Akciono istraživanje – neka teorijska i praktična pitanja. U D. Stojnov (ur.), *Metateorijske osnove kvalitativnih istraživanja* (str. 237–275). Beograd: Zepter Bookworld.
- Петровић, Ј. (2014). Белешка о тзв. новој француској социологији и њеним методолошким консеквенцама – осврт на најважнија питања. У Д. Б. Ђорђевић & Ј. Петровић (ур.), *Проучавање друштвених појава: методолошка разматрања* (стр. 213–222). Ниш: Филозофски факултет, Машински факултет.
- Петровић, Ј. (2024). Употреба фокусгрупног интервјуа у партиципативним истраживањима заснованим на заједници: Методолошки алат за развој и евалуацију различитих програма подршке руралним подручјима Србије. У Л. Милошевић Радуловић & Г. Стојић (ур.), *Млади на селу: демографска, друштвено-економска, политичка и културна перспектива: Зборник саопштења са научног скупа* (стр. 41–51). Ниш: Филозофски факултет.
- Puri, G. (2023). Participatory action research in social sciences and education. *Journal of NELTA Gandaki*, 6(1–2), 66–77.
- Reason, P., & Bradbury, H. (2001). Introduction: Inquiry and participation in search of a world worthy of human aspiration. In P. Reason & H. Bradbury (Eds.), *Handbook of action research: Participative inquiry and practice* (pp. 1–14). SAGE Publications.
- Ristić, Ž. (2006). *O istraživanju, metodi i znanju*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- SeConS. (2010). *Actors in the social inclusion process: action research report*. <https://se->

- cons.net/en/publikacija/actors-in-the-social-inclusion-process-action-research-report/
- Smith, M., & Doyle, M. (2007). Action research: traditions and perspectives. *Teaching & Learning*, 4(2), 24–26.
- Stringer, E. T. (2007). *Action research* (3rd ed.). <http://repository.umpwr.ac.id:8080/bitstream/handle/123456789/3706/Action%20Research.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Titchen, A. (2015). Action research: Genesis, evolution and orientations. *International Practice Development Journal*, 5(1), 1–16.
- UNICEF (2019). *Participatory action research (PAR) with young people in Syria*. <https://www.unicef.org/mena/media/4951/file/MENA-PAR-ADAP-April2019.pdf>
- Wicks, P. G., Reason, P., & Bradbury, H. (2008). Living inquiry: personal, political and philosophical groundings for action research practice. In P. Reason & H. Bradbury (Eds.), *The SAGE handbook of action research: Participative inquiry and practice* (pp. 15–30). London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.

STRENGTHS AND LIMITATIONS OF ACTION RESEARCH: AN OVERVIEW OF APPROACHES AND METHODOLOGICAL DILEMMAS

Dijana Marić

Department of Sociology, Faculty of Philosophy, University of Niš, Niš, Serbia

Abstract

In contemporary social contexts, there is an increasing need for research approaches that integrate theoretical knowledge with practical interventions. Action research, as a participatory and reflective research model, represents a methodological framework that links scientific inquiry and practical action. Its primary objective is not only to examine social phenomena but also to transform existing practices through the active engagement of stakeholders in the processes of research and change. Consequently, action research transcends traditional research paradigms and establishes itself as an instrument of social innovation and community empowerment. This approach is particularly significant in the context of complex social transformations, as it fosters the development of flexible and inclusive models of intervention based on participants' needs.

This paper aims to examine action research from a sociological perspective by exploring its defining characteristics, methodological specificities, practical applications, and inherent strengths and limitations. The paper also critically addresses issues of participation, power dynamics, validity, and the transformative potential of action research in contemporary social contexts.

Keywords: action research, social research, application of action research

RECEIVED: 22.10.2025.

REVISION RECEIVED: 17.05.2026.

ACCEPTED: 19.05.2026.

dijana.maric@filfak.ni.ac.rs